

[2–2019]

history – theory – criticism

dějiny–teorie–kritika

[2-2019]

Fakulta
humanitních
studií UK

Faculty
of Humanities,
Charles University

Obsah | Contents

1. Studie a eseje | Studies and Essays

VLADAN HANULÍK – White Coat Effect: The Making of the Patient-Physician Relationship in Modern Europe
Efekt bílého pláště: utváření vztahu pacienta a lékaře v moderní Evropě 175

VÁCLAV SMYČKA – Ctnost dějinnosti a zatracení bezdějinných.
K dějinnému aktérství v post-osvícenské středoevropské filozofické tradici
The Virtue of Historicity and the Damnation of Non-Historic People. On Historical Agency in the Post-Enlightenment Central European Philosophical Tradition 200

LUKÁŠ PĚCHULA – Literární antisemitismus a konstrukce image židovského národa v meziválečných románech širšího Ostravska. Imagologicko-komparativistická studie
Literary Antisemitism and the Construction of an Image of the Jewish Nation in the Interwar Novels of the Moravian-Silesian Region: Imagological-Comparative Study 224

2. Diskuse a rozepře | Discussions and Disputes

JAN HORSKÝ – „Obecné dějiny“, „obsahová filozofie dějin“ a evoluční teorie
'General History', 'Content-Oriented Philosophy of History', and the Theory of Evolution 253

MILOŠ HAVELKA – Existují obecné dějiny?
Is There a General History? 264

MIROSLAV HROCH – Obecné, světové, globální dějiny?
General, Global, or World History? 270

3. Recenze a reflexe | Reviews and Reflections

S. M. AMADAE – Prisoners of Reason: Game Theory and Neoliberal Political Economy; **HUNTER HEYCK** – Age of System: Understanding the Development of Modern Social Science; **EGLÉ RINDZEVIČIŪTĚ**, The Power of Systems: How Policy Sciences Opened Up the Cold War World (Vítězslav Sommer) 277

PHILIPP THER – Nový pořádek na starém kontinentě. Příběh neoliberální Evropy (Michal Kopeček)	286
DAGMAR HÁJKOVÁ, PAVEL HORÁK, VOJTĚCH KESSLER, MIROSLAV MICHELA (edd.) – Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu (Andrea Talabér)	293
OTA KONRÁD, RUDOLF KUČERA – Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922 (Jakub Rákosník)	298
KRZYSZTOF BRZECHCZYN (ed.) – Towards a Revival of Analytical Philosophy of History. Around Paul A. Roth's Vision of Historical Sciences (Karel Šima)	303
DENISA NEČASOVÁ – Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956 (Bohumil Melichar)	314
LUKÁŠ FASORA, JIŘÍ HANUŠ, DENISA NEČASOVÁ (edd.) – Svůdnost sociálního experimentu: nový člověk 20. století (Jakub Vrba)	320
KAMIL ČINÁTL, JAN MERVART, JAROSLAV NAJBERT (edd.) – Podoby česko-slovenské normalizace: dějiny v diskusi (Jakub Rákosník)	324
MARIE BAHENSKÁ, LIBUŠE HECZKOVÁ, DANA MUSILOVÁ – Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci (Radek Hylmar)	330
LENKA ŘEZNÍKOVÁ – Ad majorem evidentiam. Literární reprezentace „zřejmého“ v textech J. A. Komenského (Radmila Prchal Pavlíčková)	335
Editorial Note	339
Upozornění redakce	341

LITERÁRNÍ ANTISEMITISMUS A KONSTRUKCE IMAGE ŽIDOVSKÉ- HO NÁRODA V MEZIVÁLEČNÝCH ROMÁNECH ŠIRŠÍHO OSTRAVSKA IMAGOLOGICKO-KOMPARATIVISTICKÁ STUDIE

Lukáš Pěchula

Literary Antisemitism and the Construction of an Image of the Jewish Nation in the Interwar Novels of the Moravian-Silesian Region: Imagological-Comparative Study

This analysis examines the construction of Jewish heteroimages and the impact of antisemitism on their construction in novels written between the two World Wars in the broader Moravian-Silesian region. It is a comparative study that explores Jewish ethnotypes employed in selected works by German and Czech authors of the period. The primary aim of the study is to discern images, to decode their structure, to analyze their functions in the text, and to examine the impact of antisemitism. The geographic focus is on the broader Moravian-Silesian region, which attracted Jewish immigration, and especially Ostrava, a multicultural city where people of Polish, Czech, German and Jewish nationalities lived side by side. It is precisely these specifics of the researched region, together with the interwar time focus of the work, that form an attractive basis for research.

Keywords: Jews, Image, Ethnotype, Nation, Antisemitism

Lukáš Pěchula, PhD student at the Faculty of Arts, University of Ostrava, lukaspechula@seznam.cz

Úvod

Vznik literárněvědné imagologie je úzce spjat se skutečností, že beletrie představuje jeden z typů médií, jenž se spolupodílí na konstrukci vnímání konkrétního společenského jevu, objektu. Tento jev popisuje Ansgar Nünning následujícím způsobem: „Ve společnostech s rozvinutými systémy médií spolupůsobí média jako socio-technické systémy (stejně jako systémy nabídek médií) rozhodujícím způsobem na každodenní konstrukci skutečnosti (...) dodávají ‚náhradní díly‘, z nichž si členové mediálně-kulturní společnosti mohou sestavit své vlastní konstrukce reality.“¹

Imagologie se takto snaží porozumět literárním reprezentacím a jejich kolektivní recepci. Usiluje o reflektování logiky reprezentací skrze poetiku děl,² proto se hlavním cílem imagologického výzkumu stává snaha objevit images a dešifrovat jejich strukturu, analyzovat jejich funkci v textu, historickém kontextu, tímto je deideologizovat a zjistit, „jaký význam mají národní obrazy a stereotypy v procesech utváření národů“.³ Dle Gabriely Schubert by rovněž mělo být cílem srovnávat a zkoumat „literatury a jejich literárně-historické kontexty vzniku“.⁴

Ostrava a širší okolí města představují společné pole pro imagologický výzkum především z důvodu hraniční polohy, silné židovské imigrace, ale rovněž kvůli industriálnímu rozvoji a dalším historickým jevům, na jejichž základě zde docházelo k interakci mnoha etnik: polského, německého, českého, židovského, ale i romského.

Studie je součástí rozsáhlejšího výzkumu, který se zaměřuje na konstrukci autoimages a heteroimages v meziválečné románové tvorbě širšího Ostravska. Výzkum se podrobněji zabývá díly českých autorů (Františka Sokola-Tůmy, Vojtěcha Martínka, Ludmily Hořké, Ladislava Třeneckého, A. C. Nora, Jarmily Glazarové) a srovnává jejich konstrukci images s díly autorů německy píšících (Ernst Wolfgang Freissler, Maria Stona, Gottfried Rothacker, August Scholtis).

- 1 Podrobněji ANSGAR NÜNNING, JIŘÍ TRÁVNÍČEK, JIŘÍ HOLÝ (edd.), *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce – osobnosti – základní pojmy*, Brno 2006, s. 404.
- 2 K tomu více JOEP LEERSSEN, *Imagology: On Using Ethnicity to Make Sense of the World*, Paris 2016, s. 19.
- 3 A. NÜNNING, J. TRÁVNÍČEK, J. HOLÝ (edd.), *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce – osobnosti – základní pojmy*, s. 337.
- 4 GABRIELLA SCHUBERT, *Bilder vom Eigenen und Fremden aus dem Donau-Balkan-Raum: Analysen literarischer und anderer Texte*, München 2003, s. 8.

Zde předkládaný text staví do centra zájmu image židovského⁵ národa a její rozvoj v česky a německy psané románové próze širšího Ostravska mezi dvěma světovými válkami. Z celého spektra uvádím ve studii pouze ty autory, kteří se svými díly podíleli na rozvoji židovské image. Nejprve se pokusím analyzovat nejkompexnější konstrukci image Židů v díle Sokola-Tůmy, u autorů následujících dále rozvedu především jejich specifčnost a případný posun konstrukce v konkrétním díle.

Snažím se postihnout vývojovou linku uměleckého pojetí image ve zkoumaném regionu, proto jsem vybral autory s regionem přímo související. Autory, kteří v něm přímo žili, případně napsali své dílo v úzkém kontaktu s ním.⁶ Kromě časového rozpětí vymezují svůj zájem rovněž žánrově. Koncentruji se na díla románová, která chápou jako svá hlavní témata myšlenky sociálně angažované, případně se zabývají otázkou národní či rasové příslušnosti. Preference mne přivádí k žánrům selského, sociálního, společenského a hraničářského románu, přičemž na okraji zájmu zůstává vzpomínková beletrie Ludmily Hořké nebo Marie Stony.

Morfologie výzkumu

V současné době se imagologie potýká s terminologickou nestálostí a synonymností. V centru disciplíny stojí pochopitelně „image“, jež v české terminologii zdánlivě odpovídá termínu „obraz“, v německém prostředí slovu „Bild“. Během uskutečněných rešerší se ukázalo, že uvedené termíny užívají badatelé v imagologických studiích do značné míry synonymně, avšak čím slaběji literární zobrazení reflektuje záměr autora, tím se více přibližuje pojmu obraz, pokud ale zobrazení podléhá silnému, primárnímu autorskému konceptu, jeví se adekvátnější využití pojmu image.

- 5 Z hlediska pravopisu jsem se rozhodl preferovat velké písmeno u slova Žid, čímž vyzdvihuji etnickou příslušnost. Občasné využití malého písmene naznačuje, že mám na mysli striktně příslušníka náboženské skupiny.
- 6 Jiří Holý doporučuje dělení autorů, tematizujících na počátku 20. století židovství, do tří skupin, přičemž mnou zkoumaná díla korespondují s druhým typem. V něm stojí v popředí český, moravský a slezský venkov počátkem 20. století, tzn. autoři jako J. Holeček, J. Š. Baar a další (údajně předkládají tradičně stereotypizovanou podobu Žida jako „zrádného hada“, ohrožujícího morálku a stabilitu). Zkoumaní autoři též částečně souvisejí s třetí skupinou, přinášející obraz Židů ve velkých městech (A. M. Tilschová, B. Benešová), srov. JIŘÍ HOLÝ (ed.), *Cizí i blízcí. Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*, Praha 2016, s. 31–32.

Termín „image“ je ve své podstatě funkčním schematickým vymezením, zatímco „obraz“ coby pojem v sobě stále obsahuje výtvarně-obrazovou složku. Právě proto budu v této studii, s ohledem na zkoumané autory a dobu, pojem image využívat, ačkoli si uvědomuji úskalí využití anglicismu v českém textu.

Aplikuji tedy ucelenější pojmosloví imagologie, prezentované badateli jako Hugo Dyserinck, Michaela Votrová, Elke Mehnert a jiní. Přesto jsem narazil na určitou slabinu této terminologie, která se projeví při komplexní analýze image celého národa. Pokud se totiž dostanu na úroveň konkrétní reprezentace v díle např. charakteru, osoby, krajiny apod., je pojem image příliš široký, aby tuto jednotlivost uchopil. Využiji proto v Čechách zavedený termín „reprezentace“, který je sám o sobě natolik široký, že mi umožňuje i toto použití. Reprezentace pro mne bude nadále představovat jednotlivé, konkrétně pojmenovatelné části, které posléze zapadají do celého kaleidoskopu, utvářejícího image.⁷

Moderní imagologie zdůrazňuje, že vedle obecných imago typů existují ještě tzv. etnotypy. Jde o reprezentace národního charakteru oddělující jeden národ od národa druhého. Samotné etnotypy je nutné dle Joepa Leerssena⁸ vykládat závisle na jejich době a kontextu, neboť jinak by nemohl být zachován neutrální pohled na věc, tzn. vysledovat etnotyp v jeho době a v ní jej interpretovat.

Imago typ, etnotyp i jiné pojmy mohou být uvnitř díla ztvárněny z pozic tzv. „auto-“ a „heteroperspektiv“. Perspektivy určují původ pohledu na daný jev/národ, dále z nich vznikají tzv. „autoimage“ či „heteroimage“. Zatímco auto- ve svém důsledku odkazuje na pohled jedince, který existuje uvnitř sociální skupiny/jevu, například pohled Němce na německý národ, předpona hetero- určuje pokaždé pohled zvnějšku, tedy například pohled Čecha na německý národ.⁹

V průběhu výzkumu se ukázalo, že drtivou většinu etnotypicky konstruovaných images je možné zcela funkčně definovat skrze dva základní etnotypické systémy: systém kulturní jednoty a systém lidství.

7 PETR A. BÍLEK, *Reprezentace: Metafora, pojem či koncept?*, in: *Jazyky reprezentace*, (edd.) Veronika Veberová, Petr A. Bílek, Papoušek Vladimír, David Skalický, Praha 2012, s. 11–30, nabízí rozbor pojmu „reprezentace“ coby univerzálně platný. Je však pravda, že Bílek využívá i pojem obraz pro oba imagologické významy image/mirage, přičemž se soustředí hlavně na terminologické očištění pojmu „reprezentace“. Obraz/image/mirage jsou totiž ve své podstatě vždy reprezentací. Pro terminologickou přesnost imagologické analýzy je však nezúžené využití pojmů matoucí.

8 J. LEERSSEN, *Imagology*, s. 20.

9 K tomu více MICHAELA VOTROVÁ, *Studien zur komparatistischen Imagologie*, Berlin 2015, s. 28–29.

Etnotypický systém kulturní jednoty sestává z etnotypů, stavějících to „stereotypní a společné“ uvnitř národa. Etnotypický systém lidství jsem se ale rozhodl oddělit od této konstrukce a vymezit jej zvlášť, ježto jej chápu jako „vyjednávací složku“. Jde o soubor lidských charakterů, aktivních hybatelů etnoimage, kteří uvádějí do chodu etnotypy systému kulturní jednoty, vymezují se vůči nim, ukazují, zda je má čtenář vnímat jako závazné, pravdivé, či nikoli. Etnotypický systém lidství může být výrazně ustrnulý, eventuálně nemusí existovat vůbec v případě, že autor předkládá výrazně stereotypizovaný konstrukt národa, o němž není ochoten vyjednávat, nebo jej „diskuse“ z důvodu sevření ve vlastních stereotypech vnímání ani nenapadá, případně sleduje jiný cíl.¹⁰

Potřeba ztvárnit heteroimage židovského národa se může napříč zkoumanou německy a česky psanou literaturou různit. Z důvodu výrazně odlišné intenzity zastoupení židovských heteroimages uvnitř zkoumaného materiálu nelze očekávat srovnatelný podíl českého a německého prvku ve studii. I případná absence židovské image v díle však představuje specifický prvek, který charakterizuje zkoumané texty a může souviset se záměrem díla.¹¹

Snažím se vždy postihnout prvky židovské image komplexně, tedy v úhrnné, ve scelující výstavbě jednotlivých románů, abych vystihl jejich záměrnost. Podle Mukařovského je totiž při uměleckém díle velmi závažnou okolností významová jednotnost – a záměrnost je onou silou, která „jednotlivé části a složky díla v jednotu spíná, jež vkládá do díla smysl“.¹² Důležitá je pro mne celková formulace židovské image v jednotící výstavbě díla, která se rozevírá důkladnou analýzou děje, tématu, mimo jiné na základně frekvenčního výskytu jednotlivých reprezentací.

Literární antisemitismus

Otázka literárního antisemitismu se v dnešní době těší odborné pozornosti, jak o tom svědčí práce badatelů, reflektujících především diskurz kolem textů Kafkových, případně Nerudových.¹³ Cílem předkládané studie je rozšířit záběr

10 Srov. aktivní, vyjednávací ztvárnění heteroimage židovského národa Sokola-Tümy s ustrnulým, stereotypizovaným ztvárněním židovství u Martínka.

11 Pro autorský kontext mimo širší Ostravsko J. HOLÝ (ed.), *Cizí i blízcí. Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*, s. 23–71.

12 JAN MUKAŘOVSKÝ, *Záměrnost a nezáměrnost v umění*, Brno 2000 (Strukturalistická knihovna 4), s. 353–388.

13 Michal Frankl, Aleš Haman a další. Důležitá je rovněž rozsáhlá práce J. HOLÝ (ed.), *Cizí i blízcí. Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*.

stávajících diskusí, nemá však ambici určovat, zda je daný autor antisemitou, případně nalézat definice literárního antisemitismu. V imagologii usilují především o zachycení těch postupů konstrukce images, které mohou na formaci literárního antisemitismu poukazovat.

Předesílám, že pojmem se nedávno v analýze díla Sokola-Tümy zabývali Lukáš Borovička a Vít Strobach ve studii *Jak na (literární) antisemitismus?*. Lze v ní mimo jiné nalézt výčet toho, co autoři nepovažují za projevy antisemitismu: „nemůžeme jej [antisemitismus] zaměňovat za (...) pouhý soubor stereotypů reprezentujících ‚typické‘ židovské mentální a fyzické vlastnosti. Jev také nelze chápat jako vyvření ‚lidové nenávisti‘ vůči židům nebo jako projev tzv. nevdělanosti mas. [Antisemitismus není] zdůrazňování kontinuity útlaku a chápání tohoto útlaku jako konstantního jevu.“¹⁴ S faktem, že za projev antisemitismu nelze pokládat pouhou aplikaci stereotypu, souhlasí i Jiří Holý.¹⁵

Musíme mít také stále na zřeteli, že se nacházíme v době jistého přelomu, kdy se primárně náboženská podstata antisemitismu proměňuje na podstatu rasovou.¹⁶ Absence náboženské problematiky uvnitř images tak může rovněž odkazovat k určitému typu výstavby díla, potažmo jeho záměru. V tomto kontextu je mnohem důležitější rozebrat strukturu image, sledovat vývojové pochody uvnitř ní a detekovat tím, jaké procesy mohou uvozovat vznik literárního antisemitismu.

Analýza díla Sokola-Tümy v podání Borovičky a Strobacha cílila především na prvky dle jejich názoru antisemitské; já se snažím tuto interpretaci rozvinout,

14 LUKÁŠ BOROVIČKA, VÍT STROBACH, *Jak na (literární) antisemitismus? Modelová studie: antisemitské reprezentace u Františka Sokola-Tümy*, Dějiny – teorie – kritika 14/2017, s. 45.

15 J. HOLÝ (ed.), *Cizí i blízcí. Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*, s. 26.

16 Zde upozorňuji na fakt posunu chápání definice antisemitismu. V roce 1894 vychází publikace *Israel mezi národy*, jejímž autorem je Anatole Leroy-Beaulieu. Ačkoli spisovatel sám sebe považuje za křesťana, a nahlíží proto problém antisemitismu zvenčí, překlad jeho publikace vychází v přímé součinnosti s tvorbou redaktorů *Českožidovského kalendáře* v Praze. Text akcentuje především náboženskou problematiku, právě s ní totiž souvisí podstata dobového chápání antisemitismu, jež vykazovala trojí charakter – ANATOLE LEROY-BEAULIEU, *Israel mezi národy*, Praha 1894, s. 17: „Antisemitismus jest současně válkou náboženskou, sporem národním, bojem třídním. Se tří stran uchvacuje národy. Tím také lze vysvětliti, že se současně objevil v různých zemích ku konci století.“ Dobové pojetí však silně kontrastuje s dnešními materiály Federace židovských obcí ČR, která se k této problematice již staví mnohem přísněji: „Antisemitismus je takový způsob nazírání na Židy, který vyústí v nenávisť vůči nim.“ – <https://www.fzo.cz/projekty-fzo/forum-proti-antisemitismu/pracovni-definice-antisemitismu/> (náhled 16. března 2019). Primárně náboženský základ antisemitismu dřívějšího století se dnes zásadně proměnil v základ rasový. Pohled dnešního člověka na věc je tedy pozměněn. Tento jev je třeba reflektovat v dobovém výkladu literárního díla.

a postihnout tak komplexní zobrazení image.¹⁷ Jeho konstrukci pak budu sledovat nejen v díle Sokola-Tůmy, ale kladu si za cíl postihnout vývojovou linii napříč německy a česky píšícími autory regionu dané doby.

Analýza textů

František Sokol-Tůma

Považuji za praktické začít autorem nejstarším.¹⁸ Prozkoumáním jeho pojetí imagos usiluji o postižení české autorské společnosti širšího Ostravska mezi válkami. Během výzkumu periodik typu *Černá země* jsem totiž zjistil, že se zde generačně mladší autoři věnují mimo jiné reflexi rozsáhlé trilogie Sokola-Tůmy *Černé království* (vychází knižně od roku 1922), která je zde vyzdvihována právě z důvodu svých národně-výchovných kvalit.

Vojtěch Martínek zdůrazňuje, že texty Sokola-Tůmy představovaly ve své době nejen projev umělecký, ale byly chápány i jako záznam skutečnosti, jak o tom svědčí i poznámky pod čarou, pro Sokola-Tůmu tak typické: „[Texty od Sokola-Tůmy vykazují] poučující a uvědomovací poslání. Neboť František Sokol-Tůma nikdy nechtěl, aby jeho děje byly pouze výmyslem a projevem tvůrčí fantazie. Zdůrazňoval vždy, že chce podati ve svém díle odlesk skutečnosti. [...] Ale on chtěl především psát pravdivou kroniku.“¹⁹

*Černé království*²⁰ představuje souhrn poměrně rozsáhlých, angažovaných románů.²¹ Zabývají se životem proletariátu na Ostravsku, podobami jeho útlaku, ale také přemítáním nad tím, kdo je původce utrpení zdejších lidí. Za hlavní zdroj

17 L. BOROVÍČKA, V. STROBACH, *Jak na (literární) antisemitismus?*, s. 50.

18 František Sokol-Tůma (* 1855, Benešov – † 1925, Moravská Ostrava). Spisovatel, herec, novinář. Působil v Ostravě, Valašském Meziříčí. Pracoval v časopisech *Ostravský obzor* (1897–1901), *Ostravan* (1901–1912), *Horník* (1910–1923). Jeho díla se koncentrují na Valašsko, případně na Ostravsko. Postavy často pocházejí z dělnického nebo hornického prostředí. Texty jsou silně angažované, usilují o věrohodnost, typické jsou poznámky pod čarou, které V. Martínek označuje za primární důkaz snahy o zobrazení reality. Jeho dílo postupuje schematicnost. Z hlediska imagologie jsem našel jen několik základních vzorců, které jsou neustále znovu aplikovány v pozdějších dílech. Srov. VOJTĚCH MARTÍNEK, *František Sokol-Tůma. Člověk a dílo*, Brno 1926, nebo VOJTĚCH MARTÍNEK, *František Sokol-Tůma. Život a dílo*, Ostrava 1957.

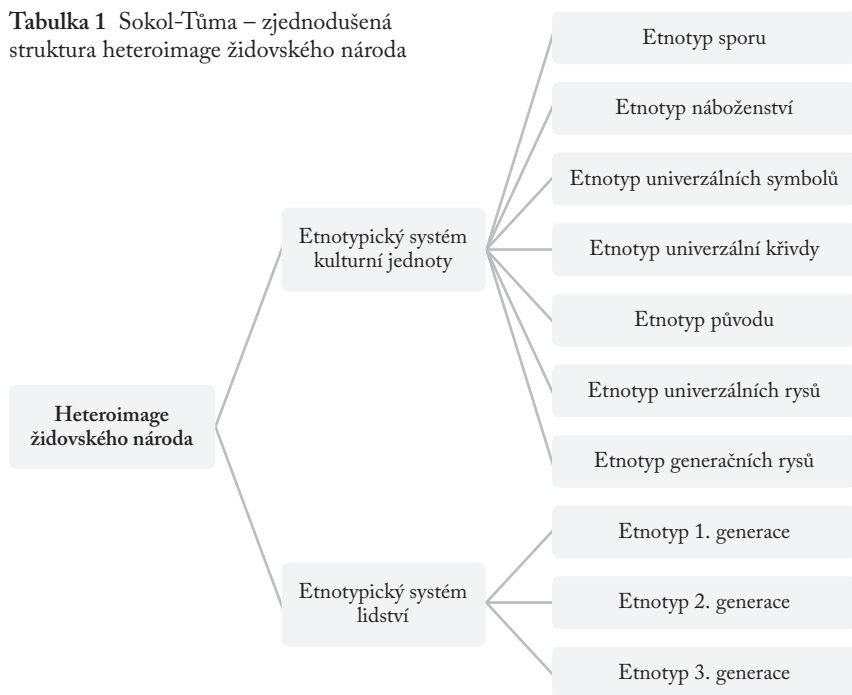
19 V. MARTÍNEK, *František Sokol-Tůma. Člověk a dílo*, s. 15.

20 Sestává z následujících románů, které vycházely na díly: *V záři milionů*, *Na šachtě*, *Pan závodní*.

21 Podle Martínka je konkrétně první díl nově přepracováván a rozšiřován do roku 1914 a vydán až v roce 1922. Romány ovlivňují literární spektrum výrazně především ve 20. letech, kdy jsou rovněž i reflektovány – V. MARTÍNEK, *František Sokol-Tůma. Člověk a dílo*, s. 42–43.

imagologických vzorců byl vybrán román *V záři miliónů*, který se měl původně jmenovat *E'Geschäftsmann. V záři miliónů* je z mého hlediska rovněž textem, který představuje nejkomplexnější spektrum zobrazených images. Nalezl jsem zde zde propracované heteroimages Židů, Poláků, Němců a s nimi též autoimage Čechů. Nyní se však již společně zaměříme na konkrétní analýzu. Pro základní orientaci si nejprve představme zjednodušenou strukturu židovské heteroimage:

Tabulka 1 Sokol-Tůma – zjednodušená struktura heteroimage židovského národa

Bohatost větvení struktury, založená na frekvenčním výskytu reprezentací, skutečně poukazuje na záměrnou výstavbu díla. Odhaluje se tak základní představa Sokola-Tůmy o židovství, která spočívá v přiznání faktu, že Židé samotní se vyvíjejí, nejsou statickou jednotkou. Právě tento vývoj potvrzuje, že spisovatelovo odmítání rasového antisemitismu nebylo pouze deklarativní. Jinými slovy zde existuje pevná představa o univerzálních rysech, které Židé nesou uvnitř své rasy a svého genetického fondu, vedle nich však stojí rysy generační, které mají zásadní vliv na pojetí židovství u Sokola-Tůmy.

Přes veškerou snahu o proklamovanou reflexi reality²² obsahuje dílo ve své konstrukci již od počátku určitý významový koncept. Ten lze sledovat již na příkladu příchodu židovstva na území Ostravy. Je zde vytvářena představa o třech oddělených generacích Židů a jejich způsobu myšlení.

Modelově se však židovské komunity, které migrují v průběhu 19. a 20. století přes naše území, rozdělují do dvou základních skupin, nikoli generačních, nýbrž územních, tedy na západní a východní. Zatímco západní židovská komunita měla tendence k úplné asimilaci, přestávala používat jidiš, podporovala i smíšená manželství, východní lpěla na náboženství, rodném jazyce a tradicích.²³

Tyto dvě komunity²⁴ dílo sjednocuje do jednoho nepřehledného zástupu migrujícího židovského obyvatelstva, přičemž ono sjednocení hraje svou konkrétní úlohu ve vytváření etnotypu generačních rysů. Rozvíjí se nejsilněji v reprezentacích tzv. druhé generace Židů, protože právě ta je nejčastěji spojována s židovskými zástupy, pohybuujícími se po městě, případně vystupujícími z vlaků.

Sjednocení dvou komunit do jedné je však v případě Moravské Ostravy naprosto pochopitelné, převažující část obyvatel skutečně proudila z Haliče a přilehlých východních území, dělo se tak již od poloviny 19. století. Soustředění vypravěče na specifické židovské stereotypy oblékání apod. tedy není nutné považovat za projevy antisemitismu.²⁵ „V 60. a 70. letech minulého století probíhal proces vytváření ostravské průmyslové oblasti, konstituovalo se její jádro. Do řady obcí jádra byly soustředovány značné investice do průmyslu a navazujících oborů, což se stalo magnetem pro příliv židovských imigrantů. Mezi nimi zaujali dominantní postavení Židé z východních oblastí – Haliče, Bukoviny, Malopolska, Horních Uher.“²⁶

22 Sokol-Tůma vlastními slovy tuto snahu vyjadřuje nejen poznámkami pod čarou, ale též v předmluvě románu *V září milionů*, díl 1–2, Praha 1935, s. 9.

23 EZRA MENDELSON, *The Jews of East Central Europe Between the World Wars*, Bloomington 1983, s. 6–7.

24 Jistá nejednotnost v rozložení židovských komunit se projevuje i na širším Ostravsku. Zatímco na západě země již probíhala židovská asimilace velmi intenzivně, směrem na východ k Ostravě je výrazně utlumena. MARIE CRHOVÁ, *Politické strany a politika židovské menšiny*, in: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, (edd.) Jiří Malíř, Pavel Marek, díl 1, Brno 2005, s. 966, chápe jako zásadní důvod pro toto rozdělení průběhu židovské asimilace udržení silné náboženské identity konkrétních židovských komunit.

25 Právě sílu východní emigrace prožívá Ostrava naplno v období 80. let 19. století. Srov. LUDMILA NESLÁDKOVÁ, *Demografická charakteristika židovské minority z okruhu ostravské náboženské obce v 19. a 20. století*, Historie: Sborník filozofické fakulty ostravské univerzity 1993, s. 77.

26 L. NESLÁDKOVÁ, *Demografická charakteristika židovské minority*, s. 76.

Sám Sokol-Tůma se rétoricky distancuje od rasové nesnášenlivosti v předmluvě k románu: „Ohražuji se proti výtkám, že bych byl nějakým zakukleným rasovým antisemitou s klerikální maskou. Otevřeně pravím: nenávidím rasový antisemitismus, jelikož kotví zpravidla v nevědomejšti davu, hospodářsky nám naprosto neprospívá a kulturně nám škodí, nenávidím ho proto, že nemá podkladu pozitivního a kotví v politickém klerikalismu.“²⁷

K nestrannosti má však román daleko. Z hlediska pasáží, které jsou v textu graficky zvýrazněny, a z hlediska promluv jednotlivých postav pocítují ve ztvárnění druhé generace židovství stále silnou angažovanost.

Zúžený, xenofobní pohled na židovský národ jako celek se však v díle dle mého názoru nenachází. Stačí si prostudovat zobrazení Židů před radikalizací. Vyprávěč zde nabízí tzv. první generaci. K ní náležející Židé jsou velmi podobní ostatním národům, pracují v dělnických profesích, případně se snaží obchodovat, žijí v bídě, nemocích, stejně jako ostatní, přesto jsou vystaveni rasovému útlaku. V následujícím úryvku je v pásmu vyprávěče nastíněn ironický pohled na situaci v židovské rodině: „Je to něco neobyčejného, když zemře člověk? A tady zemřela židovka. Byla to žena, matka sedmi dětí, ale byla to předně židovka, za druhé nevhledná a co nejvíce vážilo a nejmenší mělo cenu, byla to žena obyčejného boryslavského nádeníka – žida – chudáka, jenž se denně od rána do noci dřel v naftových dolech. [...] Žid a dřel se. Je to nezvyklostí v poměrech našich, ale je to až příliš známé a všední v Haliči. U nás žid – pán, se rovná. [...] Tady je rovnice: Žid – nádeník. Při nejhorší práci najdete žida. [...] Tam při nejhorší práci byl žid Eleazar Bauchbrenner, poctivý žid, pracovitý, ale chudý, tak chudý, že těžko vyživoval svých sedm dětí, z nichž nejstarší Chaim byl teprve dvanáct roků. [...] Žena ležela nemocná a lékař mu řekl, že nevydrží. Včera ji pochoval.“²⁸

Právě v tomto úseku se nachází typická pozice zobrazení reprezentací první generace. Zde se rovněž projevuje specifický tón vyprávěče, jeho shovívavost a soucit s první generací. Vyprávěč chápe její utrpení, protože jde o prvek, který je typický v rámci autoimage také pro český lid. Avšak v okamžiku, kdy vyprávěč narazí na realie druhé generace, které jsou spojeny s prostředím Ostravy, je jeho tón zabarven sarkasticky.

Tato první generace je ale i nadále v románu oddělena od vychytralých obchodníků a bohatých Židů. Například Eleazar, otec hlavního hrdiny Chaima, se snaží začít obchodovat po tom, co musel dát své děti kvůli chudobě na vychování

27 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 1–2, s. 17.

28 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 1–2, s. 19–20.

ka jiným lidem.²⁹ Není moc úspěšný, neboť představuje generaci chudoby, která sahá do nepaměti v rodu, jenž dříve neměl ani jméno, dokonce i jeho pojmenování proběhlo násilnou formou: „Od mládí osiřel [Eleazar] a tloukl se životem. Cestou ztratil vše. Co mu zůstalo – za moc nestálo. Poctivost, dření a bída. I jméno ztratil. Původní otecké jméno, kdysi dědu jeho dané, když násilně dávala vrchnost židům jména.“³⁰ Generace je popisována na přibližně prvních čtyřiceti stranách románu.

Z ní se rodí generace následující, nová, reprezentovaná synem Eleazara, Chaimem, a později i jeho ženou Ester. Chaim je ve skutečnosti tzv. mluvícím jménem.³¹ Znamená „život“, jako jméno se udělovalo nemocným dětem, případně coby jméno druhé lidem chronicky trpícím. Sužovaný národ se tedy má obrodit v nové generaci, která přichází. Tato se však v důsledku rasové nenávisti výrazně radikalizuje. Formuje ji talmud v přímém kontaktu s krutostí každodenního života, nová generace tedy není zdravým obrozením, ale stává se právě oním chronicky nemocným, jenž si vykládá náboženství a Boha dle své zhrzené vůle: „V pátek večer hleděli vždy dosáhnouti místa, kde byla synagoga, a to bylo Chaimovou školou vzdělání. Tam chápal, ba přímo hltal vše, co mu rabín vykládal. [...] A z těchto dojmů vznikala u něho zvláštní morálka, jiná, ale pevná. Ze směsi tvrdého života a nauky talmudistické ukoval pro sebe morálku života. Tě se držel a často i otce překvapoval svým novým nábožensko-obchodním názorem, vymykajícím se z onoho fatalistického ponížení, v němž žil otec, a s nímž kráčel klidně ke hrobu.“³²

Fakt, že jde o dílo angažované, přijímám. Uvedl jsem již, že má mít pro český národ budítelský a varovný charakter. Český národ však není pouze v ohrožení, nýbrž společně s Poláky a Němci rovněž ohrožuje. Základním východiskem románu je totiž tvrzení, že rasa, která zažije nespravedlivý útlak, se radikalizuje. Za to si mohou národy utlačující a musí se s radikály vypořádat. Proto i Chaim akceptuje radikální pojetí světa. Ke zlomu dochází v okamžiku největšího ponížení jeho života a prolité krve: „V tom přišel pacholek s putýnkou, jenž si tuto vodu navázil a vida židáčka [Chaima] píti, beze slova popadnuv ho za vlasy, tloukl obličejem jeho o železem pobitý okov, proklínaje žida, že mu vodu znečistil. Tak surově s ním tloukl o tvrdý okov, až mu z nosu krev stříkala. [...] A lidé, stojíce

29 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 1–2, s. 23.

30 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 1–2, s. 25.

31 Informace čerpány z dokumentu *Cesty víry: Chaim znamená život*, <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1185258379-cesty-viry/417235100051001-chaim-znamenava-zivot/> (náhled 5. února 2019).

32 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 1–2, s. 28.

u vozu, vyměňující za hadry špendlíky, tkanice, jehly a rozličné trety, smáli se židáčkovi, jak se šklebil a jazykem olizoval z čela a nosu, po tvářích na ústa kanoucí krev. [...] Dnes poprvé pociťoval rozdíl mezi bohem židů a bohem křesťanů.³³

Polská nenávisť vůči Židům však nebere konce: když křesťanská šlechta loví malého Chaima, nutí jej klečet na kolenou a vysmívá se mu.³⁴ V Chaimovi se tedy spojí radikální postoje, definuje se v něm nastavení a podoba radikalismu, přičemž jeho ztělesněním je právě druhá generace.

V čem podle vypravěče spočívá ona specifická podoba radikalismu? Pro pochopení se zaměříme na následující okamžik formování této podoby specificky radikálního smýšlení: „Vedle této morálky talmudistické vzrůstala u něho [Chaima] zvláštní morálka obchodní. Jedna druhou doplňovala, jedna druhé nepřekážela, jedna ustupovala, když druhá se povznášela. [...] A z toho spojení víry s obchodem vznikala touha povznést se, za každou cenu, i za cenu cti ---!“³⁵

Zde narážíme na základní zdroj negativního smýšlení vypravěče o židovských radikálech, jelikož kritizuje, že někteří z nich ztratili svého vlastního Boha ve prospěch Mamonu, čili touhy po majetku a moci. Jedná se o reprezentace etnotypu, které se v románu týkají všech radikalizovaných Židů. Domnělou tužbu po majetku a moci, do níž upadá druhá generace stále hlouběji, vypravěč nazývá „Mamonem“,³⁶ falešným bohem. Mamon představuje symbol pro postupné ztrácení náboženské a tím i národní identity.³⁷ Tímto procesem Chaim, následován svou ženou Ester, případně i dalšími postavami, prochází.

Společným židovským dědictvím je náboženství, specifická podoba sebeurčení, jednoty, již vypravěč v díle na příkladu zástupců druhé židovské generace opakovaně rozbíjí. Chaim totiž mění židovské smýšlení, posouvá ho do nové pozice, jak jsme již mohli pociťt v předcházejících úryvcích, kdy jej nechápe ani jeho vlastní otec.

To, že je Chaim jako všichni příslušníci druhé generace chladný k národu, který se nachází kolem něj, je pochopitelné: „Pojem vlast, národ, byl mu cizí. [...]

33 F. SOKOL-TŮMA, *V září milionů*, díl 1–2, s. 30.

34 F. SOKOL-TŮMA, *V září milionů*, díl 1–2, s. 33–34.

35 F. SOKOL-TŮMA, *V září milionů*, díl 1–2, s. 28.

36 F. SOKOL-TŮMA, *V září milionů*, díl 1–2, s. 101.

37 Propojení náboženské a národní identity v díle Sokola-Tümy nahlížím pomocí konceptu Anne-Marie Thiessové: „Patřit k jednomu národu znamená být jedním z dědiců společného a neoddělitelného dědictví, znát je a uznávat.“ Cituji podle HELENA BOČKOVÁ, *Paměť města*, Brno 2009, s. 205.

V jeho duši nebylo pro tyto střety místa, tam zahrázila se vůle pouze jediná: zbohatnout!⁴³⁸

Chaim se proměňuje. Otázkou však zůstává, kým se doopravdy stává, když zhřeší jedním z nejhorsích způsobů a obcuje s Polkou, čímž pošpiní vlastní tělo a tradici, z níž pochází: „[Chaim] se zarazil. Vzpomněl si, že vlastně zhřešil v den sabatu, že spáchal něco špatného, něco, co zakazuje mu zákon Mojžíšův, obcovati s nečistými – a on se poskvřnil.“⁴³⁹

Kým se Chaim stává, když opakovaně okrade jiné Židy? A kým jsou obecně židovští radikálové druhé generace v Ostravě, pokud si nevěří a rovněž se klidně oloupí?⁴⁴⁰ Pokud se i jejich modlitba pro ně stává pouhým vyprázdněným zvykem, po kterém na sebe znovu útočí a hádají se?⁴⁴¹ Autor tak opakovaně pokládá otázku, zda tuto generaci lidí s židovskými předky může čtenář ještě vůbec Židy nazývat.

Jak příběh postupně plyne, mění se i Chaimova žena. Původně dcera rabína, pravověrná Židovka Ester, už nyní na svém muži obdivuje především jeho vypočítavost, již začíná používat ve vlastních obchodech.⁴⁴² Chaim se přidává do obrovského zástupu Židů vlastnicích hospody a kořalny, časem najímá i české dívky, aby jejich krásou vábil a strhával k úpadku další a další obyvatele Ostravy.⁴⁴³

Samotné propojování kořalen a hospod s Židy však nemusí být nutně důkazem antisemitské výstavby díla. Je nutné vzít v potaz objektivní fakta a doložit, kdo na území Ostravy vlastně přicházel.⁴⁴⁴ „Je třeba si rovněž uvědomit, že se střetával dvojitý způsob každodenního života – styl městský se stylem venkovským (Haličané přicházeli ve své většině z malých chudých vesnic). Na Ostravsko se dostávali zejména nájemci hospod a obchodů, kteří si zde počínali velmi dravě. Lákali do svých šenků hosty, prodávali jim alkohol a jídlo na dluh s vysokým úrokem. [...] Tehdy se začala na Ostravsku vytvářet protizhidojská nálada trvající až do počátku první světové války.“⁴⁴⁵

Ve výstavbě díla Sokola-Tůmy a v konečném důsledku i v jeho autorském záměru se opakovaně akcentuje větší vypočítavost, chamtivost, národní lhostejnost

38 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 1–2, s. 45.

39 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 1–2, s. 101.

40 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 1–2, s. 157, 188, 243 atd.

41 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 1–2, s. 165.

42 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 1–2, s. 252.

43 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 1–2, s. 198.

44 MICHAEL L. MILLER, *Moravští Židé v době emancipace*, Praha 2015, s. 298, spatřuje původ Židů v Moravské Ostravě rovněž především v Haliči, případně v Uhrách.

45 L. NESLÁDKOVÁ, *Demografická charakteristika židovské minority*, s. 77.

určitého typu Židů. Frekventovaně se připomíná, že se druhá generace bez jakéhokoli národního cítění přidává primárně k národu, který je podle ní v dané době nejsilnější. Společně s Židy tedy přichází germanizace (srov. dále u V. Martíňka), která jediná svým zhoubným vlivem může radikalismu⁴⁶ konkurovat: „A jaká ironie osudu, vedle slovanství stojí – židovství a podporuje toto zchátralé zdejší němectví pro svůj, z toho vyplývající, hmotný zisk. Ze žádného jiného ohledu. Zisk a kšeft – a opačně. Zde možno mluvit pouze o němectví, prosáklém cizími živly, o němectví, které děkuje za své bytí – až na malé čestné výjimky – pouze a jedině renegátství. O němectví, které vedle tohoto odporného renegátství má celé svoje kořeny v židovství, ztotožňujícím se tu s pojmem němectví.“⁴⁷

Tímto vyprávěč narušuje kolektivní a kulturní identitu židovstva v tom smyslu, jak ji ve studii chápu já.⁴⁸ Druhá generace se stává nebezpečnou nikoli proto, že by byla židovskou, nýbrž protože byla radikalizována svým nežidovským okolím, protože se z ní stalo seskupení lidí, které myslí jen na vlastní prospěch a zbohatnutí. Jde o seskupení, které si vytvořilo vlastní řád a morálku ve jménu Mamona. Vniká zde nová národní, náboženská, kolektivní i kulturní identita exkludované skupiny.

Neztotožňuji se zde tedy s tvrzením Borovičky a Strobacha, které prezentuje Sokola-Tůmu coby radikála, jenž se snaží židovskou rasu prezentovat jako podřazenou.⁴⁹ Je nutno vzít v potaz ironické zabarvení vyprávěče, jenž se v jednotlivých pasážích vciňuje do myšlení radikalizovaných postav. Text Sokola-Tůmy však nepochybně reflektuje strach z radikalismu, povstávajícího z židovství,

46 M. L. MILLER, *Moravští Židé v době emancipace*, s. 309, upozorňuje na určitou míru odlišnosti Židů z Moravy oproti Židům českým. Skutečně zde dochází k silnějšímu příklonu k němčině. Určitá část Židů v Moravské Ostravě tedy napomáhala udržet politickou moc v německých rukou: „Židé na Moravě zůstávali věrní německému jazyku, kultuře a politice mnohem déle než jejich souvěrci v sousedních Čechách zejména proto, že moravští Němci – na rozdíl od Němců žijících v Čechách – si zde na počátku 20. století udrželi hospodářskou a politickou moc. Moravský zemský sněm si oproti českému zemskému sněmu, který v roce 1865 přešel do rukou Čechů, až do moravského vyrovnání v roce 1905 zachoval německou většinu. V Čechách získali Češi v šedesátých letech 19. století většinu v městských zastupitelstvech v Praze a v Plzni, zatímco na Moravě až do konce první světové války ovládali městskou radu v Brně, Olomouci a Moravské Ostravě Němci. Moravští Němci (...) vděčili za svou převahu volebnímu zákonu z roku 1861. [...] Tento zákon postavil moravské politické židovské obce do první linie česko-německého konfliktu.“ Zákon totiž přiznával židovským obcím mnohdy rozhodující hlas.

47 F. SOKOL-TŮMA, *V září milionů*, díl 1–2, s. 202.

48 „Kolektivní identita se definuje jako reflektovaná, uvědomělá příslušnost ke skupině a kulturní identita jako reflektovaná účast na určité kultuře, hlášení se k ní.“ Cituji podle H. BOČKOVÁ, *Paměť města*, s. 205.

49 L. BOROVIČKA, V. STROBACH, *Jak na (literární) antisemitismus?*, s. 53.

orientovaného podle něj jen na zisk. Vznik nových identit radikálního etnika však dle mého názoru není možné považovat za projevy krajního antisemitismu, zvláště v okamžiku, kdy je opakovaně dokládáno, že by se evropské národy měly s Židy spojit sňatkem a láskou, jak rozvedu níže.

Odmítnutí radikalismu vyplývá na povrch a završuje se v závěrečném rozhovoru mezi Dubským (Čech-křesťan), zamilovaným do Debory (dcery Chaima), Chaimem, Ester a Ezou. Zatímco Dubský jednoznačně odmítá rasovou nenávisť a vyzývá k odstoupení od „středověkého sporu“,⁵⁰ Chaim a jeho syn Eza předvádějí vrchol pokroucení židovské víry. Cíl pro ně světlí jakékoli prostředky. Žid se může dle zmíněné dvojice zřici své víry, pokud je to kvůli bohatství a postavení.⁵¹ Důležitá je hlavně moc, proudící z peněz,⁵² dokonce i Ester by raději svou dceru zabila, než aby ji dala křesťanovi, který nepřinese rodu moc a postavení. S bohatým křesťanem by ale problém neměla.⁵³

Postava Dubského nekritizuje židovstvo, nýbrž lidi, kteří ztratili sami sebe a svou náboženskou i národní identitu ve prospěch egoismu: „Začachrovali jste svoji národnost, začachrovali jste svoji víru, poctivost a pravdu,“⁵⁴ a rovněž vyzývá k nápravě.⁵⁵ Chaim a Eza ji však odmítají.

Debora oproti tomu přináší zcela nový pohled na věc. Výběr jména a původ postavy jsem dohledal, sám autor totiž zanechává stopy pod čarou.⁵⁶ Hlavní inspirace pochází z dramatu *Deborah* (1848) od rakouského, konkrétně vídeňského, židovského autora Salomona Hermanna Mosenthala. Dílo se vymývá stereotypům (židovské vražedné rituály apod.) a řeší krivdu, kterou lidé vykonávají na Židech.

Sokol-Tůma přebírá z původní hry ve svém románu více motivů, tím hlavním je však nádherná židovka Debora. Samotná přítomnost této postavy v díle nepředstavuje žádné překvapení. Jedná se o dobře popsany stereotyp krásné židovky.⁵⁷ Zajímavý je ale především zásadní vliv Debory na konstrukci image v románu.

Zpočátku je reprezentace Debory využita standardním způsobem, dívka je krásná, absentuje zde však jakýkoli příznak vypočítavosti, akcentované tělesné

50 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 4–5, Praha 1935, s. 311.

51 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 4–5, s. 316.

52 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 4–5, s. 306.

53 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 4–5, s. 317.

54 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 4–5, s. 318.

55 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 4–5, s. 311.

56 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 4–5, s. 302.

57 Srov. J. HOLÝ (ed.), *Cizí i blízcí. Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*.

žádostivosti, nenalezl jsem jedinou negativní asociaci. Deboru vychovali stranou od předsudků křesťanů, se kterými se poprvé setkává až v dospělosti. Do tohoto okamžiku je její srdce zcela čisté, schopné především lásky. Tu prožívá, když ji Čech-křesťan Dubský, jenž se o její národnost vůbec nezajímá,⁵⁸ zachrání na plese před pádem hořící lampy.⁵⁹

Původně naivní a křehká dívka prozře a dospívá v okamžiku, kdy se poprvé setká s předsudky. Právě v takových chvílích vypravěč opět naráží na rasovou neshášenlivost. V následujícím úryvku je tak možné pocítit trpkou ironii a hořkost, kterou musí mladá dívka prožít, když slyší z okna svého pokoje výsměch určený lidem jejího národa: „Nevěděla, co činiti. Chodec šel dále. Za chvíli šel opilý člověk a zpíval ošklivé písničky, posměšné, do duše se zarývající – o židech. [...] Za chvíli šel strážník, slyšel to, ani si toho nepovšimnul, kráčel dále.“⁶⁰

Podobné chvíle zažívá Debora opakovaně.⁶¹ Pokaždě se v ní stupňuje stud, nepochopení kontrastu mezi nenávisť k Židům a proklamovanou křesťanskou láskou k bližnímu. Po období poznávání a sblížování se s Dubským dochází Debora k jasnému zjištění, že každý náboženský fanatismus je špatný.⁶² Společně se svým milým pak dospěje i k řešení, které ukazuje, že jedním ze záměrů angažované roviny díla je propagovat lásku mezi židovským a nežidovským obyvatelstvem, neboť ta je jedním z pilířů společného budoucího soužití. Vztah s Židy tedy není v díle považován za krvesmilstvo: „Ach jak jsem šťastná, jak nevýslovně šťastná.‘ ,Víra, Naděje a Láska jsou tři základní body našeho křesťanského života,‘ pravil Dubský. ‚Nuže, obrátil jsem pouze pořadí. Lásku jsem poznal u tebe. Cítím, že nelze mi žít bez tebe. Naději mám v tebe, obětoval jsem totiž víru tobě.‘ [...] ‚Zříkáš se víry kvůli židovce a já, ubohá dcera šťvaného národa, bolestně toužící po lásce křesťana a šťastná v jeho náručí. My dva tvoříme lidstvo, v nás dvou našlo dobro vyvrcholení v důkazu, že v lásce a láskou odstraňuje se nenávisť rasová.“⁶³

Stereotyp krásné židovky Debory funguje v díle jakožto prvek, na němž je představen dopad radikální mentality ostatních postav. Radikalnost Chaima i jeho ženy zabrání sňatku dvou mladých lidí. Pokroucená, ziskuchtivá morálka radikálních rodičů zapříčiní šílenství Debory, připustí její znásilnění postarším nežidovským šlechticem, vnuceným manželem. Situace vyústí v porod znetvořeného dítěte, které nebude schopno dále nést odkaz radikálního Chaima, přičemž

58 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 4–5, s. 36.

59 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 4–5, s. 35.

60 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 4–5, s. 56.

61 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 4–5, s. 57.

62 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 4–5, s. 129.

63 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 4–5, s. 200–201.

se Debora stává neplodnou. Jedná se o kauzální sled událostí, jenž odhaluje záměr díla popírat radikalismus, nikoli židovství jako takové. Radikálové totiž zabrání pokračování vlastního rodu skrze dceru.

Dalším dokladem zamýšlené výstavby díla je etnotyp univerzální křivdy, který znovu potvrzuje domněnku, že dílo není ryze antisemitské, neboť tento etnotyp rozsáhle reflektuje pocity Židů, spojené s reprezentací rasového antisemitismu a subreprezentacemi typu: psí krev, prolitá krev, hon na židy (hep, hep), ponížení a utrpení.

Druhou reprezentací etnotypu je nenávisť nežidů (akumů) k Židům. V podstatě celý tento etnotyp je demonstrací odmítnutí rasového antisemitismu, přičemž se projevuje opakovaně od začátku až do konce románu *V záři milionů*.

Křesťané sami (nejčastěji Poláci a lidé z oblasti Podkarpatské Rusi) mohou za nenávisť, kterou probudili vůči vlastnímu národu. Nemluvím pouze o zmíněném okamžiku krvavého útoku na malého Chaima.⁶⁴ Mám na mysli také protizidovské výkřiky „Hep-hep“.⁶⁵ Tímto zdánlivě nevinným zvoláním vypravěč ve skutečnosti odkazuje k dlouhé tradici židovských pogromů⁶⁶ a honů na Židy.⁶⁷

Vedle etnotypu křivdy spáchané na Židech byly nalezeny ještě dva zásadní etnotypy. Nejprve přejdeme k etnotypu původu. Angažovanost díla se zde totiž projevuje velmi silně. Jak již bylo uvedeno, vypravěč nerespektuje a blíže nezkoumá migrační židovské vlny či jejich původ. Nerozděluje ani konkrétní komunity. Jím podaná, nepřehledná změť židovského obyvatelstva má jeden hlavní původ, je jím Polsko, nejčastěji konkrétně Halič. Sledujme pásmo vypravěče, které popisuje příjezdy vlaků plných Židů do Ostravy: „Jediný pohled na vlak vysvětlí nám všecko. [...] Za nimi vylézali s ranci a v dlouhých kaftanech vychrtlí, vyhublí, skoro jen kůží potažení ‚polští židé‘. Bylo jich asi pět. Ostře se rýsovaly jejich profily. [...] Vystupovali z vozů beze slova, bez křiku. Zdálo se, že jsou si vědomi, že tato půda není jejich Haličí. [...] Skoro z každého okna vlaku vystrkovali hlavu jiní jejich soukmenovci. Mužští i ženské.“⁶⁸

Pocit zahlcení cizím etnikem, reprezentace mohutnění národa uvnitř národa jiného mohou odkazovat k prvkům radikalizace v textu. V případě Sokola-Tůmy však nelze zavírat oči před faktem, že přísun židovského obyvatelstva do Moravské Ostravy byl naprosto reálný, stejně jako jeho specifická ortodoxní vizáž

64 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 1–2, s. 31.

65 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 4–5, s. 300.

66 Informace převzaty z <https://www.jewishvirtuallibrary.org/hep-hep> (náhled 7. února 2019).

67 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 1–2, s. 33.

68 F. SOKOL-TŮMA, *V záři milionů*, díl 1–2, s. 136.

a náboženské chování.⁶⁹ To je možné dokonce doložit statistikami zaznamenanými přibližný počet židovských obyvatel k daným letům.⁷⁰

Všimněme si, že do původu radikalizovaných Židů vstupuje jako reprezentace rovněž Vídeň. Spojení eskaluje v generaci třetí, kdy Chaimův radikální syn Eza odjíždí na studia právě do Vídně, protože pro něj české vzdělání není dostatečné. Narážíme tady opět na propojení radikální linie s germanizací, což je zásadní prvek, jenž evidentně souvisí s autorským záměrem. Zde se nachází další jádro manipulační polohy díla. Jedná se o důkaz, že orientace textu není komplexně antisemitská, nýbrž odmítá radikalismus a němectví.

Ostatně obavy vypravěče z Židy zprostředkované germanizace nejsou pouze důsledky nepodloženého dojmu autora. Jaká byla národní orientace ostravských Židů, je rovněž možné dohledat. Německy hovořící Židé zastávali skutečně před první světovou velmi důležité úřady.⁷¹ Dokonce ani v roce 1921, během lednových voleb do výboru Židovské obce, nenacházíme zásadně silici tendenci židovských obyvatel vymezovat se pročesky. Naopak strana českých Židů zažívá naprostý debakl, když z šedesáti mandátů získá pouze dva.⁷²

Záměr díla, upozorňující na sepětí židovství s germanizací, tedy nemusí být hodnocen jako antisemitský. Toto spojení dokládá například i Jan Dvořák ve své nedávné monografii: „Přestože slezští Židé zůstávali vždy skupinou nejednotnou – ať už národnostně, sociálně, nábožensky či politicky – tradičně nejsilnější pozice mezi nimi měla německá strana. Byl to důsledek industrializace.“⁷³

Je sice pravda, že se po vzniku ČSR velké procento Židů (40–50 %) přihlásilo k židovské, nikoli německé národnosti, u těch zbylých však výrazně převažovalo přihlášení se k národnosti německé.⁷⁴ Vlastní odklon od spojení s němectvím sledují až na konci 20. let v důsledku rostoucího antisemitismu Němců.⁷⁵ Právě

69 L. NESLÁDKOVÁ, *Demografická charakteristika židovské minority*, s. 77.

70 Pro ilustraci rok 1869: 410 osob, rok 1910: 6 112 osob, a to hovořím pouze o židovských obyvatelích Moravské Ostravy, kteří se přihlásili na Židovské obci. V letech 1914–1917 dorazí do českých zemí statisíce židovských uprchlíků. Převzato z L. NESLÁDKOVÁ, *Demografická charakteristika židovské minority*, s. 77. S několikatísícovým nárůstem souhlasí rovněž M. L. MILLER, *Moravští Židé v době emancipace*, s. 298.

71 L. NESLÁDKOVÁ, *Demografická charakteristika židovské minority*, s. 77.

72 L. NESLÁDKOVÁ, *Demografická charakteristika židovské minority*, s. 78.

73 JAN DVOŘÁK, *Židé v Českém Slezsku v době okupace 1938–1945*, Opava 2015, s. 17.

74 Informace pochází ze studie DANIELA BARÁNKY, *Židovské obyvatelstvo ve Frydku-Místku po sítání lidu*, převzato z TÝŽ, *Židé v Českém Slezsku v době okupace 1938–1945*, Opava 2015, s. 18.

75 J. DVOŘÁK, *Židé v Českém Slezsku v době okupace 1938–1945*, s. 22.

v tomto období dochází u zkoumaných česky píšících autorů k úpadku zájmu o židovskou image, jevy jsou tedy přímo provázány.⁷⁶

Vojtěch Martínek

Původně značně rozvětvené ztvárnění heteroimage židovského národa u Sokola-Tůmy je postupem času stereotypizováno. Sokol-Tůma pak v pozdějších dílech přináší image židovství, která je zcela shodná s tendenční vlnou, již do problematiky vnáší i Vojtěch Martínek.⁷⁷ Ten napsal v meziválečném období jedno z nejpůsobivějších děl své literární tvorby, trilogii *Černá země* (1932).⁷⁸ Z důvodu omezeného rozsahu se zaměřím na specifický posun konstrukce, který Martínek přináší. Tím se nám naskýtá jedinečná příležitost postihnout vývoj ztvárnění image napříč časem. Pokud započtu i období vzniku románů, popíši vývoj od počátků 20. do raných 30. let.

Heteroimage židovského národa je zde silně propojena s heteroimage německého národa. Závěrečný díl trilogie *Černá země* vychází již v roce 1932, tedy v období před protestem ostravských Židů proti poměrům v Německu a vyhlášením sounáležitosti s českým národem.⁷⁹

Etnotypický systém kulturní jednoty sestává prakticky pouze z etnotypu původu a společných rysů. Takto jednostranně orientovanou, ustrnulou image, v níž absentují jakékoli procesy vyjednávání, je již možné chápat coby projev antisemitismu. Ten však u Martínka nespočívá na rasovém základě, nýbrž na základě

76 Proto například Martínek přináší již značně stereotypizovanou a ustálenou antisemitskou image.

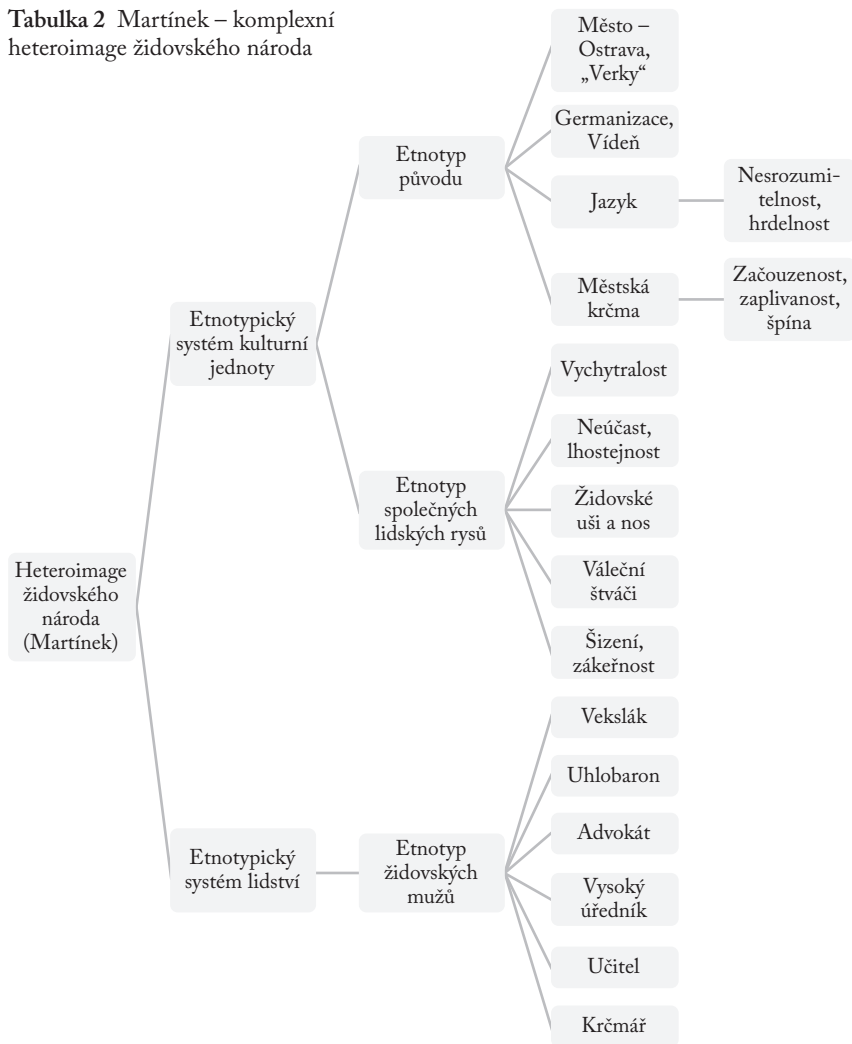
77 Vojtěch Martínek (*1884, Brušperk – † 1960, Ostrava). Pocházel z chudé rodiny a studoval na gymnáziu v Ostravě. Publikoval například v *Ostravském deníku*. Centrum jeho tvorby tvoří díla se sociální problematikou. Pro účely studie byl vybrán vrchol meziválečné tvorby, trilogie *Černá země* (dokončena v roce 1932).

78 Jednotlivé romány z tohoto souboru se jmenují *Jakub Oberva* (1926), *Plameny* (1929), *Země duní* (1932).

79 Za zásadní zvrat, který se podepsal na úpadku zájmu česky píšících ostravských spisovatelů o židovství, považuji událost z roku 1933, která byla popsána v Lidových novinách 13. dubna 1933. Periodikum zde referuje o manifestaci ostravských Židů proti Německé říši: „Protestní schůze ostravských židů. Včera konala se v Mor. Ostravě v Lidovém domě za předsednictví dra Hussa protestní schůze ostravských židů. Kromě dra Hussa mluvili na schůzi proti bojkotu židů v Německu dr. März a městský rada inž. Fryšer. Byl to dosud největší společný projev židů v Mor. Ostravě, neboť se jich na schůzi shromáždilo přes 2 500.“ Stejná zpráva je reflektována, s patřičným patosem, i v Národní politice 13. dubna 1933. Noviny dokonce hovoří o uznání českého národu. Vzhledem k následnému úpadku zájmu o konstrukci strukturované židovské heteroimage je zjevné, že podobná židovská manifestace sounáležitosti s češtvím je vrcholem, po němž česky píšící autoři volali.

nacionálním. Zvláštní je rovněž absence etnotypu náboženství uvnitř židovského image.⁸⁰ Prostudujme nyní konstrukci židovské heteroimage důsledně:

Tabulka 2 Martínek – komplexní heteroimage židovského národa

80 V tom spatřuji vývoj image židovství směrem k zjednodušování, neboť Sokol-Tůma pracuje ještě u druhé generace židovství s představou pokroucené, radikální formy náboženství, preferující „Mamona“. Kompozice Martínkovy trilogie však již nereflexuje proměnu či ztrátu identity, naopak ji stereotypně utvrzuje.

Židé se nacházejí ve městě, nikoli na vesnici. Mají vlastní jazyk, ačkoli výjimečně použijí i lámanou češtinu, pochopitelně však upřednostňují svůj perfektní německý jazyk. Právě neschopností zcela správně používat češtinu se vzdalují českému obyvatelstvu, jidiš je „překřikující se nesrozumitelná hantýrka“, ⁸¹ případně „nesrozumitelný, hrdelní jazyk“. ⁸²

České obyvatelstvo Židy navštěvuje výlučně za účelem půjčky, ⁸³ nebo v jejich zaplivaných a špinavých městských krčmách. Krčmy se však objevují až s přesunem děje do města, kde podtrhují jeho negativní a špinavý ráz: „a židovská krčma, zaplivaná a začouzená, plná těžkého výparu, dusná a smrdutá, vřela hlozmozným opojením“. ⁸⁴

Jak již bylo dříve uvedeno, splývají často židovské motivy s těmi německými. V podání Martínka se tak děje především v reprezentaci „verků“ a jejich majitelů. Jedná se o specifický rys konstrukce děl. V Martínkově trilogii jsem rovněž našel odkazy k bohatým židovským rodům. Tito úspěšní lidé jsou spojováni s válečnou mašinerií, jak můžeme sledovat v pásmu vypravěče, který polopřímou řečí sděluje myšlenky Jakuba Sršaně, hlavního hrdiny: „A co verky a co Rotsild s Gutmanem – ti nemají narovnat jeho chromou nohu? Nedřel se jim též, nepraskaly mu prsty v jejich robotě mrazem, netekly z jeho otročiny též groše do velikých kas do Vídně? A není to všechno jedno – židi, co mají pece a komíny, a generáli a ministři, co posílají lidi na vojnu?“ ⁸⁵

Ačkoli se přímé propojení Židů s válečnou mašinerií projevuje až v *Země duní*, odkazy na exploataci kraje židovskými průmyslníky obecně, ne jen v podobě „verků“, jsem objevil i v díle druhém. ⁸⁶ Stereotypní židovské popisy propojené s nevráživostí, případně s antisemitismem, sleduji rovněž již v *Plamenech*: „V jedné lavici bylo prázdné místo a Kuba si sedl do ní, ani se na sousedy nepodíval. Beztak to jsou synci mladší a menší než on. A potom přišel učitel do třídy, drobný, černý, zarostlý. ‚Žid, jistojistě žid,‘ napadlo Kubovi a učitel se mu znelíbil od samého počátku.“ ⁸⁷

V třetím díle je popis židovských postav dokonce spojen například s tradiční antisemitskou představou Žida: „do pultu zdvíhá mžouravé oči jakýsi holohlavý

81 VOJTĚCH MARTÍNEK, *Černá země: Jakub Oberva*, Ostrava 1965, s. 44.

82 V. MARTÍNEK, *Černá země: Země duní*, s. 42.

83 V. MARTÍNEK, *Černá země: Jakub Oberva*, s. 66; TÝŽ, *Černá země: Plameny*, Ostrava 1965, s. 156.

84 V. MARTÍNEK, *Černá země: Plameny*, s. 68.

85 V. MARTÍNEK, *Černá země: Země duní*, s. 66.

86 V. MARTÍNEK, *Černá země: Plameny*, s. 24.

87 V. MARTÍNEK, *Černá země: Plameny*, s. 50.

břicháč s tlustým židovským nosem“.⁸⁸ Dále pak s šizením, ponižováním zákazníků⁸⁹ a rovněž, když Jakub Sršañ zakazuje sestře, aby odešla s Židem z krčmy, je obraz židovství propojen s pocitem špiny a zhnusením: „A včil ani krok! Do Ostravy nepřujdeš, k židovi s holu hlavu do špiny! Doma zůstaneš a robotu sobě budeš hledat pořadnu!“⁹⁰ Komplexní heteroimage židovského národa tedy získává jasnou strukturu.

Zásadní je rovněž absence etnotypu náboženství v díle. Při komplexním pohledu na meziválečnou prózu širšího Ostravska sleduji postupné vyprchávání etnotypu náboženství z židovské image. U textu, který vzniká již od počátku 20. století, u Sokola-Tůmy, jej ještě v heteroimage židovského národa nacházím, později však již nikoli. Důvod, proč k tomu dochází, pramení z historického kontextu doby.

V Čechách počátku 20. století byl vliv východoevropské židovské ortodoxie nepatrný a nevznikají ani nové, typické ortodoxní čtvrti jako například v Americe, případně v evropských metropolích. Situace na Ostravsku se ale jeví jako značně specifická.

Moravská Ostrava byla sídlem sionistické organizace pro celé Československo,⁹¹ a množství především haličských, tedy často ortodoxních Židů zde proto bylo vyšší. Čísla ale hovoří jasně. I přes centrální roli Ostravy coby sionistického centra věřících židů zde v období první republiky sídlilo stále méně lidí, kteří by se hlásili k judaismu. Konkrétně dochází na Moravě a Slezsku mezi léty 1900–1930 k lehkému poklesu z 51 181 věřících na 41 205.⁹² Zde je možné vysledovat, proč z židovských images pozdějších autorů postupně vymizí náboženská složka. Náboženství⁹³ přestává hrát v důsledku asimilace dominantní úlohu.

Martínkovo pojetí německé a židovské heteroimage není ojedinělým výstřelkem v prostředí starší generace. Existovala zde volná podoba programového ztvárnění, které bylo společné i jiným autorům kolem lidovýchovného časopisu *Černá země*, například již uvedenému Sokolu-Tůmovi, který později obecně tvoří

88 V. MARTÍNEK, *Černá země: Země duní*, s. 185.

89 V. MARTÍNEK, *Černá země: Země duní*, s. 196.

90 V. MARTÍNEK, *Černá země: Země duní*, s. 186.

91 KATEŘINA ČAPKOVÁ, *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách: 1918–1938*, Praha 2005, s. 144.

92 FRANTIŠEK FRIEDMANN, *Einige Zahlen über die tschechoslovakischen Juden: Ein Beitrag zur Soziologie der Judenheit*, Prag 1933, s. 6.

93 Konkrétně Sokol-Tůma ještě zaplňuje tento etnotyp reprezentacemi synagogy, citací ze Starého zákona, talmudu, tematizací židovských svátků: Pesach, Rosch Haschana, nebo modliteb typu Shemoneh Esreh.

díla podobného rázu jako Martínek. Během studia časopisu jsem zjistil, že je zde zdůrazňována dichotomie: my, „nepřipravení Češi“, a oni, „Židé s podivnými praktikami“.⁹⁴

Je tedy jasné, že v první generaci autorů meziválečné prózy širšího Ostravského doznívá ve 20. letech určitá podoba antisemitismu, která pramení z výše uvedeného a doloženého pocitu krivdy na národu. Primárním prvkem českého antisemitismu tak prokazatelně zůstává sepětí Židů s Němci a jejich „zrada“.⁹⁵

České a německé fragmenty

Židé, image židovského národa, to vše se zdá být podstatným tématem především pro český píšíci autory. Ačkoliv skutečně strukturovanou image nabízí především Sokol-Tůma a Vojtěch Martínek, našel jsem stereotypizované fragmentární zobrazení židovství i u jiných autorů. Například generačně blízká Ludmila Hořká⁹⁶ zmiňuje, ač velmi zřídka, v díle dílčí fragmenty image tradované ústní lidovou slovesností: „Něchtěli Židi many, dostali guvno!“⁹⁷ případně Bibli samotnou.⁹⁸

94 *Černá země: časopis lidové výchovný*, Moravská Ostrava 1936, s. 59–60. Časopis je dostupný na <http://www.digitalniknihovna.cz/svkos/view/uuid:1ffff390-7b2f-11dd-8ea1-0013d398622b?page=uuid:2a4112d0-7b2f-11dd-8b0f-0013d398622b&fulltext=%C5%BEidovsk%C3%A9A9> (náhled 1. února 2019).

95 Přítomnost 22. února 1939 dále poddhaluje v Peroutkově článku nazvaném *Češi, Němci, Židé* možné důvody té formy antisemitismu, která se rozvíjí v širším Ostravsku: „Věru nemáme žádnou příčinu být vděčnými německým židům ani povinnost je ochraňovat, a jestliže se nyní snažíme věc českých židů od nich spravedlivě oddělit, je to založeno na nemilých historických vzpomínkách na německé židy: bohatí němečtí židé ochotně sloužili rakouské vládě jako nástroj germanisace.“ Přetištěno v FERDINAND PEROUTKA, *Češi, Němci, Židé*, in: Přítomnost, Praha 1939, s. 113–114. Přítomnost neuvádím náhodou. Rovněž INES KOELTZSCH, *Praha rozdělená i sdílená*, Praha 2015, s. 206, vnímá jistou korelaci mezi periodikem a oficiální politikou Hradu: „Na první pohled se zdá, že časopis zaujímal pozici protichůdnou té oficiální, spíše prosionistické politice ‚Hradu‘. Při bližším zkoumání se však postoj Přítomnosti dá interpretovat vlastně jako rub mnohovrstevnaté politiky Masarykovy a jeho stoupenců vůči Židům v Československu. K radikalizaci časopisu nakonec došlo přičiněním šéfredaktora.“ Později časopis popisuje i situaci na Ostravsku například v článku E. LEDERERA, *Českožidovské hnutí a sionism*, Přítomnost 13. května 1926.

96 Ludmila Hořká (* 1892, Dvořišsko – † 1966, Opava). Vlastním jménem Marie Šindelářová, původně Holoubková. Autorka byla dcerou hostinského. Lidé navštěvující hostinec jí byli často velkou inspirací pro sběr slovanského folkloru. Tvorba Ludmily Hořkové, konkrétně romány *Doma* (1943) a *Řeka* (1946), má převážně vzpomínkový a bilanční charakter.

97 LUDMILA HOŘKÁ, *Doma*, Praha 1943, s. 191.

98 L. HOŘKÁ, *Doma*, s. 47, vyprávění o židovském pronásledování a věznění apoštolů Filipa a Jakuba. Zde můžeme hovořit již o tzv. ustrnulém antijudaismu.

V mladší generaci autorů pak A. C. Nor,⁹⁹ konkrétně v díle *Raimund Chalupník* (1927), oslabuje pomocí propojení Židů a Němců jednotnou představu „němectví“ a „německého původu“, předkládanou např. autory typu Gottfrieda Rothackera. Přečtěme si pro ilustraci následující ukázkou, v níž starý Chalupník přivádí svého syna na učení k německému židu Morovi. Vyprávěč zdůrazňuje, že je mlynářské řemeslo dědičné, přesto je přiváděn Čech, německého jména, do německé vesnice, aby se učil v jednom z nejdůležitějších místních německých mlýnů: „Ke starému Morovi se půjde kluk učit, bude mlynářským, na to můžeš být, kluku, hrd, neboť v dědině je jen málo kamarádů, kteří budou mít tolik vzácné řemeslo. Je pravda, že za vaší vsí jsou dva větráky, v nichž je mlynářské řemeslo dědičné.“¹⁰⁰

Židé jsou v díle právoplatnými Němci a berou do učení i Čechy, zatímco u českého rodu by Chalupník nepochodil, syna by mu do učení nevzali.¹⁰¹ Německá jednotnost je tradičně oslabována i českými kolaboranty, přeběhlíky, kteří již dávno nejsou počítáni mezi Čechy, přitom jsou jedněmi z těch nejradikálnějších „vlastenců“. Součástí záměru díla je zjevně bagatelizovat německý nacionalismus a zdůraznit demokratickou myšlenku koexistence národů uvnitř českého státu, tím více pokud se za nacionalismem často skrývá obyčejná lidská hloupost, nejistota původu a snaha o prospěch „preběhlíků“.

Mladší Karel Dvořáček¹⁰² v díle *František chce býtí Spravedlivý*¹⁰³ nevytváří strukturovanou image Židů, ale vybírá si sekundární etnotypické reprezentace. Narazil jsem u něj například na Židy-vymahače. Avšak i zde jde pouze o stereotyp, nikoli o podobu antisemitismu: „Za půl hodiny náš hněv nebo zmatek vždy obyčejně vyprchal, uklidnili jsme se, upadali v mlčení nebo tichou náladu a opět dlouho nevzkročili do Středu, protože Židé přicházeli pro měsíční splátky až do domu.“¹⁰⁴

99 A. C. Nor (* 1903, Opava-Kylešovice – † 1986, Praha). Vlastním jménem Josef Kaván, dále již označován pouze jako A. C. Nor. Autor románů na pomezí žánru selského, společenského a hraničářského.

100 A. C. NOR, *Bürkental, Rozvrat rodiny Kýřů, Raimund Chalupník*, Praha 1968, s. 376.

101 A. C. NOR, *Bürkental, Rozvrat rodiny Kýřů, Raimund Chalupník*, s. 376.

102 Karel Dvořáček (* 1911, Ivanovice – † 1945, Brno). Po nastoupení na kariérní dráhu učitele se mnohokrát stěhuje, až se na čas usídí v Karvině. Po druhé světové válce byl vězněn v německém vězení ve Zwickau. Jeho romány se zabývají sociální problematikou, postavením žen, lidské práce a nespravedlností s ní spjatou. Podrobněji ŠTĚPÁN VLAŠÍN, *Karel Dvořáček. Život a dílo*, Ostrava 1987.

103 Dílo vznikalo již ve druhé polovině 30. let, z cenzurních důvodů však vyšlo až v roce 1966.

104 KAREL DVOŘÁČEK, *František chce býtí spravedlivý*, Ostrava 1966, s. 23.

Za významné zjištění předkládané analýzy považují, že na straně německé nebyla pro autory širšího Ostravska židovská tematika vůbec zásadní. Spisovatelé narozeni před rokem 1900 (Ernst Wolfgang Freissler nebo Maria Stona)¹⁰⁵ tvoří kosmopolitně uvažující generaci, což se odráží i na konstrukci images v jejich díle.

Konkrétně Freissler¹⁰⁶ se během tvorby autoimage německého národa nijak nepřiklání k formující se nacistické ideologii. Naprostý odklon od ní sledujeme především v začlenění Židů coby součásti německého národa, ačkoli jsou Židé v díle zobrazováni stereotypně jako obtloustlí bankovní úředníci,¹⁰⁷ nesou německá jména, mluví německy a chápou sami sebe jako Němce, či Rakušany. Hlavní hrdina Fritz nesnáší pouze jednoho z nich, konkrétně pana Fleischmanna, avšak pouze kvůli jeho netoleranci k původním obyvatelům Ameriky: „Furchtbare Schweine sind die Eingeborenen,‘ nasett Herr Fleischmann. Und Fritz haßt ihn plötzlich, ihn und den dummen Europäer-hochmut, der mit Schnellzügen, Maschinengewehren, mit läppischem Warrenhauskram in diese farbige Wellt eingebrochen ist.“¹⁰⁸

Působí zde tedy jakási stereotypní představa Žida na fragmentární úrovni, není možné však hovořit o podobě antisemitismu jako u některých českých autorů stejné generace.¹⁰⁹

Z hlediska mladší generace německy píšících autorů, narozených po roce 1900, jsem se zabýval Augustem Scholtisem¹¹⁰ a Gottfriedem Rothackerem¹¹¹ jakožto

105 Maria Stona (* 1861, Třebovice – † 1944, Třebovice). Rozená Stonawski, provdaná jako Marie Scholz, vyrůstala již od malička v panském prostředí. Jedná se o autorku románů a povídek se sociální a genderovou tematikou. Podrobněji INGEBORG FIALOVÁ-FÜRSTOVÁ, *Kurze Geschichte der deutschmährischen Literatur*. Olomouc 2011. Z hlediska odpovídající fabule a žánru byl vybrán její román *Vor dem Sturz* (1934), který je přeložen do češtiny jako *Před pádem* (1935).

106 Ernst Wolfgang Freissler (* 1884, Opava – † 1937, Albrechtice) pocházel z měšťanské rodiny, studoval právo ve Vídni a publikoval v časopise *Simplicissimus*. Zabýval se především prozaickou tvorbou, situovanou ve vesnickém prostředí, případně kontrastem mezi životem umělce a provinčním uvažováním. Podrobněji *Deutsches Literatur-Lexikon. Biographisches und bibliographisches Handbuch* (1978).

107 ERNST WOLFGANG FREISSLER, *Junge Triebe*, München 1922, s. 221.

108 E. W. FREISSLER, *Junge Triebe*, München 1922, s. 222.

109 Martínek a Sokol-Tůma.

110 August Scholtis (* 1901, Bolatice, Hlučínsko – † 1969, Berlín). Je autorem, který od malička srůstá s Hlučínskem, jež v jeho tvorbě tvoří důležité místo sebepojetí a identity, s nímž se musí vypořádat. Po nástupu třetí říše mu bylo zakázáno publikovat. Podrobněji *Deutsche Literatur der Zwischenkriegszeit im tschechischen Schlesien. 1918–1938* (2002).

111 Gottfried Rothacker (* 1901, Opava – † 1940, Berlín). Vlastním jménem Bruno Nowak. Německá encyklopedie uvádí výčet termínů, které se s autorem pojí a výrazně určují současný vý-

zástupci dvou odlišných tvůrčích proudů. Oba autoři jsou aktivními tvůrci auto- i heteroimages. Z hlediska imagologie je jejich primárním zájmem hledání, případně definování identity nového německého národa v době, která je před ním. Do záběru této práce spadají jejich díla *Das Eisenwerk* (1939) a *Das Dorf an der Grenze* (1936). Poměrně překvapivě však žádný z těchto autorů židovství netematizuje.¹¹² Pro německy psané romány meziválečného Ostravska tedy židovská image zůstává naprosto podružnou navzdory pohnutým dobovým souvislostem blízcího se holokaustu.

Závěr

Předložená studie se pokusila o popis vývoje image židovského národa (její etnotypické struktury) v meziválečné literatuře širšího Ostravska. Ukázalo se, že židovská heteroimage je podstatnou součástí diskurzu literatury regionu především mezi českými pisáckými autory, neboť právě u nich prochází výrazným zjednodušením až do stereotypně antisemitské podoby.

Záměrnost díla, směřujícího v dějové výstavbě k projevům antisemitismu, se projevuje především v zjednodušené konstrukci image. Eliminuje ty reprezentace a etnotypy uvnitř etnotypického systému kulturní jednoty, které nesměřují k zdůraznění původu a společné rasy. Jiným projevem je silné okleštění etnotypického systému lidství. Ten opouští možnost vyjednávání o podstatě národní/náboženské identity postav ve prospěch kodifikace ustálené skupiny, která nově postrádá reprezentaci možnosti míšení rasy za účelem úspěšného konsensu národů.

Meziválečný vývoj image na české straně je završen na počátku 30. let, a to pod vlivem společenských a historických událostí. Spisovatelé narození před rokem 1900 přistupují ke zkoumané heteroimage odlišně než autoři mladší. Převážně strukturovaná image starší generace se proměňuje patrně v důsledku širšího historického kontextu na nestrukturované heterofragmenty, které v případě A. C. Nora stále mohou hrát určitou delegitimizační roli v zobrazení heteroimage odlišného národa.

klad autorovy tvorby: „Auslandsdeutschtum“, „Grenzlandkampf“ a „Heldenverehrung“. Podrobněji *Deutsche biographische Enzyklopädie & Deutscher biographischer Index* (2001), s. 568.

112 U Rothackera je důvodem patrně primární koncentrace díla na ztvárnění heteroimage českého nepřítele. U Scholtise patří její coby důvod absence Židů v díle jeho regionální příslušnost, neboť Hlučínsko nebylo židovskou imigrací natolik silně zasaženo jako Moravská Ostrava.

Můj přístup zrevidoval interpretaci židovství v díle Sokola-Tümy. Rozvedl jsem dřívější postřehy L. Borovičky a V. Strobacha, obohatil je o ztvárnění těch etnotypů, které studie nereflektovala, protože chtěla zejména demonstrovat literární antisemitismus autora. Autorský záměr Sokola-Tümy se z hlediska konstrukce image projevuje v proměnách úhlu pohledu vypravěče a v jeho snaze zprostředkovat specifickou podobu smýšlení ztvárněných postav. Toto komplexní pojetí image židovství v díle Sokola-Tümy ukazuje autorovo odmítání němecství a jakékoli podoby radikalismu (zejména skrze ztvárnění tradičního stereotypu krásné židovky).

Národnostní příslušnost nese v zobrazení naprosto zásadní význam. Němcky píšící autoři buď pracují s nestrukturovanými stereotypy židovství, případně židovství netematizují vůbec. Je překvapivé, že s blížícím se holokaustem zcela zaniká potřeba německých spisovatelů židovství jakkoli zpodobňovat. Stereotypní fragmenty u Freisslera jsou sporadické a v díle A. Scholtise, G. Rothackera již narážky na židovské etnotypy nenacházíme vůbec. Důvody jsou místní příslušnost autora, odlišná struktura obyvatel Ostravy a přilehlých území, například Opavska, a rozhodně také ideologický charakter žánru *Grenzlandroman*, jenž u Rothackera propagandisticky cílí téměř výhradně proti Čechům coby nepříteli.